

Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları

Mahmut KAYA¹

Özet: Klasik sosyolojinin öncülerinden olan Tönnies, Durkheim, Simmel, Marks ve Weber'in modernite hakkındaki görüşlerinin ele alındığı bu çalışma, ilgili dönemin genel bir panoramasını sunmaktadır. 20. yüzyılın ikinci yarısında hayli popüler olan modernleşme kuramlarının ilk temellerini oluşturan bu analizlerde, erken modern dönemin -diğer bir ifade ile sanayi toplumu başlangıcının- farklı açılardan incelerler. Sanayi toplumunun bu öncü sosyologlarının yaklaşımında modernitenin bir bütün olarak sistematik analizinden ziyade çeşitli yönleri ile lokal sorgulamalar dikkat çekmektedir. Modern yaşamı kavramaya dönük bu analizler, klasik dönemin özünü yansıtan evrimci, ilerlemeci, etnosentrik ve pozitivist kodlar içerir. Toplumsal dönüşüm, değişen dayanışma biçimleri, kent hayatı, bürokrasi, anomi, yabancılaşma, sermaye, moda, otorite, rasyonelleşme ve sınıf çatışmaları gibi spesifik konularla ilgili kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar günümüz modernleşme kuramlarına dahi rehberlik etmektedirler.

Anahtar kelimeler: Modernleşme, Klasik Sosyolojik Perspektif, F.Tönnies, E.Durkheim, G.Simmel, K. Marks, M.Weber

Giriş

Modernliğin beraberinde getirdiği sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yeni durum karşısında dönemin sosyologları çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Sanayi toplumunun şekillendiği bu dönemde her sosyologlar yaşanan değişim sürecini analiz etmeye yönelmişlerdir. Klasik

1 Dr. MEB Şanlı Urfa Milli Eğitim Müdürlüğü, mamostem@hotmail.com

Sosyolojinin öncülerinden Ferdinand Tönnies (1855-1936), Emile Durkheim (1858-1917), Georg Simmel (1858-1918), Karl Marks (1818-1883) ve Max Weber (1864-1920) büyük dönüşümün yaşandığı dönemde süreci anlamaya ve açıklamaya yönelik çeşitli kuram, tipoloji ve kavramsallaştırmalar ileri sürmüşlerdir. Modernleşmenin ilk evreleri sayılan bu dönemdeki fikirler, daha ziyade modernliğin belirli yönlerine odaklanmış ve bu lokal sondajlar üzerinden yapılan analizleri kapsamaktadır. Günümüz modernleşme sorunsalının temel kavramları çoğunlukla Durkheim ve Weber'in sosyolojilerinden türediği belirtilmektedir (Akşit,1985:210). Bu bağlamda Durkheim ve Weber'in görüşleri 1950-1960'lardaki 'modernleşme' okuluna, Marks'ın görüşleri 1970'lerdeki Üçüncü Dünya ülkelerinin durumunu 'ekonomi' temelinde açıklayan kuramlara kaynaklık etmiştir (Cirhinlioğlu, 1999:28).

Bu çalışmada, Klasik Sosyoloji dönemi sosyologlarının modernleşmekte olan toplumu çözümleme yaklaşımlarında ön plana çıkan bakış açıları genel hatları ile ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede Tönnies; toplumların evrimleşmesinde literatüre kazandırdığı Cemaat ve Cemiyet, Durkheim; sosyal değişim sürecinde dayanışma, denge, anomi ve intihar, Simmel modernliğin kent, ekonomi ve sosyal yaşam boyutuyla insan psikolojisi ve ilişkileri, Marks modernliğin ekonomi-politiğini sosyal sınıflar ve yabancılaşma, Weber ise modernliğin zihinsel kodlarını merkeze alan analizleri bağlamında ele alınmaktadır.

1. Ferdinand Tönnies: Cemaatten Cemiyete

Toplumun Dönüşümü

Modernleşme kuramları açısından klasik sosyologların analiz ve tipolojileri sosyolojik kuramların temelini oluşturmaktadır. Loo ve Reijen'e (2006:18) göre modernleşme kavramını kullanmamış olsalar da 19. yüzyılın büyük entelektüellerinin çalışmalarında bu kavramın düşünsel kökenlerine rastlanabilir. Örneğin Ferdinand Tönnies (1855-1936), 1887 yılında "Cemaat ve Toplum" (Gemeinschaft und Gesellschaft) adlı eseri ile modernleşmeyi açıklayıcı bir tipoloji sunmuştur. Geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecini toplumsal ilişki ve kurumlar üzerinden ele alan Tönnies, modernleşmeyi Gemeinschaft'tan Gesellschaft'a geçiş olarak nitelendirmektedir. Bu tipolojinin temelinde ussallık vardır. Nitekim o; doğal istemin baskın olduğu her türlü birliği cemaat (Geme-

inschaft), ussal istem tarafından şekillendirilen ve esas itibariyle onun tarafından yönlendirilenleri de cemiyet (Gesellschaft) olarak adlandırmaktadır (Tönnies, 2005:203). Ona göre bu değişim sürecinde duygusal ve kendiliğinden ilişkiler ortadan kalkacak ve yerine yapaylık ve akılcılık geçecektir. Tönnies, Avrupa ve Amerika'yı baştan aşağı değiştiren büyük toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümleri, özellikle sanayileşme, kentleşme temelinde ve bizzat tanık olduğu geçmişle köklü kopuşları analize çalışmıştır. Temel çalışması Gemeinschaft-Gesellschaft'ta geçmişteki toplumlar ile girilmekte olan sanayi çağı Avrupa'sı arasındaki temel farklılıkları, özellikle toplumsal ilişkilerdeki değişimin doğası ve kapsamını izaha çalışır (Slattery, 2008:59).

Tönnies, Gemeinschaft ile Gesellschaft arasındaki farkı şöyle özetlemektedir; "cemaat tüm bölücü faktörlere rağmen birleşik (united) kalan; cemiyet ise tüm birleştirici faktörlere rağmen bölünmüş olan bir varlıktır" (Sarıbay, 1995:158). Cemaat ve cemiyet olarak anılan söz konusu tipoloji, modernleşme kuramlarına temel kazandıran klasik ayrımlardır. Cemaat, yapısal olarak homojenleşmenin hakim olduğu nüfus yoğunluğunun az, enformel normların hakim olduğu, akrabalık ve dayanışma bağlarının çok güçlü olduğu, tarım ekonomisine dayalı geleneksel toplum özellikleri gösterir. Cemiyet ise artan nüfus ve işbölümü ile birlikte kurum ve ilişkiler düzeyinde yapısal farklılaşmanın başladığı, formel normlarla birlikte yazılı kurallar ve bürokrasinin yerleştiği, bireyselleşmenin hızlandığı, sanayileşmiş modern toplum niteliklerini yansıtır. Tönnies, Gemeinschaft sosyal dokusundan Gesellschaft'a değişim sürecinde ilerlemeci ve evrimci bir bakış açısına sahiptir (Kivisto, 2008:124). Cemaatten cemiyete doğru toplumun evrilmesinde cemaatin orijinal nitelikleri kaybolabilir. Bu değişim Tönnies'e göre bireycilikle en yüksek zirvesine ulaşır. Bu gelişmeyle toplumsal hayat bütünüyle kendiliğinden ortadan kaybolmaz fakat Gemeinschaft'ın toplumsal hayatı zarar görür ve yıpranır. Daha önce birlikte çalışmış, birbiriyle ilişkide ve edimde bulunmuş kişilerin ihtiyaçlarından, menfaatlerinden, arzularından ve kararlarından yeni bir fenomen baş gösterir. Bu yeni fenomen, "kapitalistik toplum", gücünü artırır ve yavaş yavaş üstünlük kazanır. Yayılım sınırsız olduğundan ve kozmopolitleşme eğilimi gösterdiğinden birçok fenomenin en belirgin formu sosyolojik Gesellschaft kavramıyla temsil edilir (Tönnies, 2005:216).

Toplumda yapısal farklılaşmanın ilişkiler bağlamında ele alındığı cemaat-cemiyet ayrımı Tönnies sonrası sosyologlara geniş bir bakış açısı sağlamıştır. Toplumun dikotomiler üzerinde değerlendirilmesi daha sonra bir kısım sosyologlar tarafından da sürdürülmüştür. Geleneksel ve modern toplum ikiliği büyük ölçüde Tönnies tarafından temellenendirilen cemaat ve cemiyet tipolojisindeki ayrımlara dayanmaktadır. Tönnies'in tipolojisine benzer bir tasnif, Durkheim'ın çalışmalarında da görülmektedir.

2. Emile Durkheim; Toplumsal Dayanışma ve Düzen

Emile Durkheim (1858-1917), modernleşme kuramının dayandığı işlevselciliğin en önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. T.Parsons, kendisinin en önemli entelektüel rol modellerinden birinin Durkheim olduğunu belirtmektedir. Onun önemli işlevselci fikirlerinin bir kısmı bütünleşme (integration) kavramına, bireylerin toplumsal düzene katılımları konusuna ömür boyu duyduğu ilginin bir sonucudur. Bütünleşme ya da toplumsal dayanışma (social solidarity), toplumsal dengeyi sürdürme için önem taşımaktadır (Wallace ve Wolf, 2004:25-26). Durkheim, kapitalizmin hâkim üretim biçimi haline geldiği, fakat aynı zamanda iç çelişkilerin de arttığı ve keskinleştiği Avrupa toplumlarında toplumsal dayanışmanın, düzenin ve dengenin nasıl sağlanacağı sorununa odaklanır (Akşit, 1985:210).

Durkheim terminolojisinde düzen ve denge kilit kavramlardır. Onun başlangıç sorusu toplumların nasıl olup da dengeli ve uyumlu hale geldikleridir. İkinci soru ise toplumların nasıl geliştiği ve karmaşılaştığıdır (Cirhinlioğlu, 1999:28). Bu merak aynı zamanda modernliği yaşayan toplumu anlama ve çözümleme çabasıdır. Durkheim, toplumsal düzenin nasıl kurulduğu ve varlığını nasıl sürdürdüğünü özellikle yoğun ve hızlı bir değişme döneminin ardından nasıl yeniden kurulduğunu, geleneksel toplumların modern toplumlara, kırsal toplulukların kitlesel sanayi-kent toplumlarına doğru evrimleşmesini, işbölümünün giderek gelişmesi sonucunda toplumsal dayanışmanın dönüşüme uğramasına bağlar (Slattery, 2008:114) .

Durkheim, toplumsal işbölümünü esas alarak kavramsallaştırdığı "mekanik" ve "organik dayanışma" tipolojilerinden hareketle modernliği çözümlemektedir. "Mekanik ve organik ayrımı hem geleneksel ve

modern toplumların betimsel bir sınıflamasıdır, hem de toplumsal bütünleşme biçimlerinde toplumsal yapının giderek farklılaşmasıyla ortaya çıkan değişimlerin teorik bir ifadesidir” (Turner v.d., 2010:357). Sanayi toplumu ve sanayi öncesi topluma ilişkin onun bu tipolojisi iki farklı toplumsal düzen açısından ortaya çıkar; mekanik ve organik. Durkheim sanayi toplumlarını organik, sanayi öncesi toplumları ise mekanik olarak tasvir eder (Kivisto, 2008:130). Çok az bir işbölümünün bulunduğu pre-modern toplumlarda birey ile toplum arasında dolaysız bir ilişki bulunmaktadır. Bu toplumlarda insanlar sadece aynı şeyleri hemen hemen aynı biçimlerde yapmakla kalmazlar, aynı düşünce ve gelenekleri de paylaşırlar. İnsanlar arasındaki bağlılık o kadar dolaysızdır ki, Durkheim bu çerçevede “mekanik dayanışma”dan söz etmektedir. İşbölümünün gittikçe arttığı modernleşmekte olan toplumlarda, insanların birbirine olan bağımlılığı da artmaktadır. Çünkü insanlar gittikçe artan bir oranda birbirlerinin eylemlerinin sonuçlarına bağımlı hale gelmektedir. Böylece insanlar arasında “organik dayanışma” ortaya çıkmaktadır. Mekanik dayanışmanın tersine, organik dayanışma “tür türünü arar” ilkesi temelinde değil, işlevsel insani farklılıklar temelinde kurulmaktadır (Loo ve Reijen, 2006:18-19). Dolayısıyla mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişte; benzerlik yerini farklılaşmaya, homojenlik heterojenliğe bırakır. Kolektivizm yerine bireycilik, ortak mülkiyet yerine özel mülkiyet, komünal/toplumcu sorumluluk yerine bireysel haklar, ortaklaşalık yerine sınıf ve statü farklılıkları geçmeye başlar (Slattery, 2008:114).

Geleneksel ve modern toplum tipolojisine denk gelen mekanik ve organik dayanışma ayrımının temelinde Durkheim, ilkinde bireysel bilinçlerin benzerliğini diğerinde ise toplumsal işbölümünü belirleyici ölçütler olarak kabul eder. Geleneksel toplum olan mekanik dayanışma biçiminden modern toplum olan organik dayanışma biçimine geçişte dominant faktör ise nüfus artışıdır. Artan nüfusla birlikte işbölümü gelişir, işbölümünün ortaya çıkması, toplumları mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya götürür. Durkheim toplumsal değişimin temelinde işbölümünü dolayısıyla teknolojiyi esas neden olarak görür. (Kongar, 1972:81,83; Cirhinlioğlu, 1999:29).

Anomi kavramı, Durkheim’in en meşhur kavramıdır. “Fransızcadan çevirisi ile anomie kural ya da normların olmadığı bir durum; kuralsızlık, normsuzluk demektir. Durkheim iki kuralsızlık tipi anlatır: iş krizi

ya da boşanma sonucu ani değişiklik sonucu ortaya çıkan keskin (acute) anomie; ve modern sanayi toplumunu özelliği olan sürekli bir değişim durumu, süregelen (chronic) anomie. Durkheim kronik anomie üzerinde odaklanmıştır” (Loo ve Reijen, 2006:28). Anomiyi merkeze aldığı *İntihar* adlı çalışmasında Durkheim, modern toplumda toplumsal dayanışmanın zayıflayan yönleri üzerinden bireyin toplumla olan bağlarını sosyolojik analizine girişir. Onun intihar incelemesi, çağdaş toplumların patolojik bir görünümünü ve bireyle topluluk arasındaki ilişkinin en çarpıcı biçimde yer aldığı bir olguyu konu alır. Ona göre intihar; “kurbanın yaratacağı sonucu bilerek, olumlu ya da olumsuz bir hareket ile dolaylı ya da dolaysız olarak ortaya çıkan her ölüm olayı”dır (Aron, 2000:265).

Durkheim’a göre intihar, “bireylerin bir parçasını oluşturdukları toplumsal grupla bütünleşme dereceleriyle ters orantılıdır.” O, *bencil*, *özgeci*, *fatalist* ve *anomik intihar* olmak üzere dört tip intihar belirler. *Bencil intihar*; kişinin gruplar veya kolektivitelerle bağları zayıfladığında aşırı bireycilik potansiyeli oluşur ve böylece bencil intiharlar oluşur. *Özgeci intihar*; bireylerin gruba, grubun iyiliği için intihar edecek ölçüde bağlı olmalarının bir sonucudur. *Durkheim, fatalist intihara* kısa bir dipnotta değinir. Bu intihar aşırı düzenlemenin, geleceklere acımasızca engellenmiş ve tutkuları baskıcı disiplin tarafından şiddetle boğulmuş kişilerin ürünüdür. Bireyler toplumsal ilişkilerinde normlar, değerler ve inançların aşırı düzenlenmesi altına girdiklerinde ve toplumsal ilişkilerinde hiçbir bireysel özgürlük, karar yetkisi veya özerkliğe sahip olmadıklarında fatalist intiharin kurbanı haline gelirler (Turner v.d., 2010: 371-373).

Anomik intihar; çağdaş toplumun en belirli niteliği olduğu için Durkheim’ı en çok bu tip ilgilendirir. Toplumdaki hızlı dönüşümlere bağlı olarak gelişen intihar tipidir. O, intihar sıklıkları ile ekonomik dönemler arasındaki ilişkileri istatistiklerle ortaya koyar. Ekonomik bunalım, refah ve boşanma dönemleri, intiharin arttığı savaş ve büyük siyasal olaylar intiharin azaldığı dönemlerdir. Buradan hareketle Durkheim, çağdaş toplumlardaki sürekli yarış, yaşamdan yüksek beklenti ve arzuların yol açtığı özlemlerle bunların doyumu arasındaki oransızlığa bağlı olarak insanın tedirgin olduğu ve bu koşulların intihar dürtüsünün gelişmesine elverişli olduğunu belirtir (Aron, 2000:270-271). Durkheim’ın sanayileşen/modernleşen Avrupa’daki değişime yönelik tasnif ve analizleri yapısal işlevselci sosyolojik yaklaşıma temel oluşturan verilerdir. Yapısal

farklılaşma kavramı, Durkheim sonrası modernleşmeci sosyologların kullandığı önemli kavramlardan biri haline gelecektir. Durkheim'in aynı zamanda modern toplumun yol açtığı bunalımları anomi ve intihar konuları üzerinden tartışmaya açması, modernleşmenin sosyal ve bireysel travmalarına dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

3. Georg Simmel: Modern Hayatın Yansımaları

Georg Simmel'in (1858-1918) modernite kuramı, büyük ölçüde modern hayatın ebedi kıldığı modern hayat deneyimi tarzlarına dair bir çözümlerdir. Simmel, aynı zamanda "farklılaşma teorisyeni" olarak da kabul edilmektedir. Kendi dönemindeki pek çok kişi gibi o da moderniteyle ortaya çıkan çarpıcı değişimlerden büyülenmiş ve farklılaşan toplumsal ilişkilerin biçiminden çok sonuçlarıyla ilgilenmiştir (Frisby, 2008:17; Turner v.d., 2010:325).

Simmel, adeta bir modernite paradigması oluşturduğu tanımında, modernitenin özünü 'bilimsel teknolojik çağın görkemli tantanası' içerisinde betimler. Bireyin 'iç güvenliği'nin yerini; 'modern hayatın hercü mercinden, heyecanından doğan' 'belirsiz bir gerilim, hafif bir özlem duygusu', 'gizli bir huzursuzluk', 'çaresizce bir telaş' almıştır (Frisby, 2008:23). Ona göre; "modern kültürün gelişiminin en belirgin özelliği 'nesnel tinin' 'öznel tine' baskınlığıdır... Gerçekten de bazı açılardan bireyin kültüründe, tinsellikle, zarafetle ve idealizmle ilgili olarak bir gerileme nazarı dikkatimizi celbeder. Zira işbölümü bireyden gittikçe daha da fazla tek yanlı bir başarı talep eder ve tek yanlı ilgideki en büyük ilerleme bireyin kişiliğinde bir naksedene başka bir anlam ifade etmez. Herhalde birey nesnel kültürün hızlı ve aşırı gelişimiyle giderek daha da az baş edebilir" (Simmel, 2005:182). Nesnel kültür insanların ürettikleri (sanat, bilim, felsefe vb. gibi) şeyleri anlatır. Bireysel (öznel) kültür; nesnel kültür ürünlerini yaratma, özümleme ve kontrol kapasitesidir. İdeal anlamda, birey kültürü biçimlendirir ve nesnel kültür tarafından biçimlendirilir (Ritzer, 1992:3).

Modernleşme ile birlikte başlayan köklü toplumsal değişimleri bireyin zihinsel yapısı ve toplumsal ilişkileri bağlamında analiz eden Simmel, yapısal farklılaşma sonucu geleneksel toplum yapılarının kısmen ortadan kalkması ya da zayıflaması ile bireyin eski toplumsal yapılardan kurtulup ve büyük bir özgürlüğe kavuştuğunu belirtir. Ancak

özerk bir varlık haline gelen birey, çevresini kuşatan toplumsal yapılarla hakiki bağlar kuramamakta ve toplumda bürokratik örgütlerin egemenliği arttıkça bu duygu daha da artmaktadır. Her ne kadar bu örgütler, geleneksel toplumun aksine insanları daha fazla birbiriyle ilişki kurmaya zorlasa da özgün ilişkilerin yoğunluğu kaybolduğundan bireyin bu tür örgütlerle ilişkisi salt araçsal ve biçimsel bir hale dönüşmüştür (Loo ve Reijen, 2006:19). Simmel, toplumsal farklılaşma sürecinin etkileşim örüntülerinde iki temel değişiklik oluşturduğunu belirtir. İlk olarak grup oluşumunun temel ilkesi, kendi deyimiyle organik kriterden rasyonel kritere doğru kayar. İkinci olarak toplumsal farklılaşma insanların katılabilecekleri grupların miktarında artışa yol açar. Gruplar organik bir temele dayandıklarında insanlar sadece çok az gruba ait olurlar. Ancak modern toplumlarda insanların birçok gruba katılması ve bilinçli tercihler yapması söz konusudur (Turner vd., 2010:292-293).

Değişen zihniyet ve topluluk yapısı, farklılaşma ile birlikte bireyin çoğalan gruplara katılımı, rekabet ve çatışmaya, ayrıca bireyin kişiliği üzerinde psikolojik baskılanmaya yol açmaktadır. Özellikle metropol yaşamı ve paranın ekonomik faaliyetlerdeki işlevinin sosyal yansımaları bireyin ruhsal ve zihinsel yapısı üzerinde önemli baskılar oluşturur. Simmel'e göre; " metropole özgü birey tipinin psikolojik temeli içsel ve dışsal uyarıların süratli ve dur durak bilmeksizin değişmesinden kaynaklanan sinirsel uyarımın şiddetlenmesine dayanır. Şehir, ruhsal hayatın duyumsal temelleri bakımından küçük kasaba ve taşra hayatına derin bir tezat teşkil eder. Metropolis, ayırt edici bir varlık hüviyetiyle insandan taşra hayatının gerektirdiğinden daha farklı bir bilinçlilik miktarı talep eder." Bireyi değişime zorlayan metropol hayatında; "insan kalbinden ziyade zihniyle reaksiyon gösterir. Böylelikle aklilik metropol hayatının bunaltıcı gücüne karşı sübjektif hayatı korumak olarak görülmekte ve zihinsellik pek çok doğrultuda dallanıp budaklanmakta, birbirinden ayrı sayısız fenomenle bütünleşmektedir" (2005:168-169).

Modern hayatın ekonomik alanında alışverişte paranın rolü ve işlevini sosyolojik analize tabi tutan Para Felsefesi adlı çalışma, Simmel'in diğer çalışmalarında olduğu gibi etkileşim biçimlerinin toplumsal ilişkilerin doğasını nasıl etkilediğini içeriklerinden bağımsız olarak açıklama girişimidir. Ona göre her etkileşim, alışveriş olmasa da alışveriş evrensel bir etkileşim biçimidir. Paranın, bir alışveriş aracı olarak za-

manla giderek daha fazla kullanılması toplumsal farklılaşma sürecini yansıtır (Turner v.d., 2010:303). Simmel, paranın ürettiği sonuçlara ilişkin olarak şunları söyler: “para... en nesnel pratikleri, en mantıksal, salt matematiksel normları, kişinin her şeyden kayıtsız şartsız özgürlüğünü geliştirmiştir.” O, şeyleşme sürecini, zihnin somutluk kazandırdığı ve kendini nesnelere içinde sembolleştiren daha genel sürecin bir başka parçası olarak görür. Bu somutlaşmalar, bu sembolik yapılar şeyleşir ve aktörler üzerinde hâkimiyet kurmaya başlar. Para sadece şeyleşmiş bir toplumsal dünya yaratmaya yardımcı olmaz, ayrıca bu toplumsal dünyanın rasyonelleşmesine de katkıda bulunur (Ritzer, 1992:12). Aynı zamanda bütün renksizliği ve kayıtsızlığı ile her türlü değerlerin ortak belirleyicisi haline gelen para, müzmin bir biçimde, şeylerin nüvesini, bireyselliklerini, kendine özgü değerlerini ve emsalsizliklerini biteviye oyup aşındırır. Her şey paranın sürekli hareket halindeki akışkanlığı içinde eşit özgün ağırlıkla dalgalanıp durur (Simmel, 2005:174).

Yaşanan modernleşme sürecinde insan tiplerini de ele alan Simmel, kent ortamında sosyal ilişkilerdeki farklılaşmanın insan psikolojine yansımalarına da değinir. “Dakiklik, hesaplanabilirlik, tamlık metropole özgü varoluş tarzının karmaşıklığının ve yaygınlığının hayata zorla kabul ettirdiği fenomenlerdir” (Simmel, 2005:172). Metropolün ve para ekonomisinin bezgin ve budala insan profili ürettiğini ifade eden Simmel’e göre, bezgin tavrın kökeni süratle değişen ve birbirini çok kısa aralıklarla nakseden algısal uyarılardır. Aynı zamanda metropole özgü zihinselliğin genişlemesi de köken itibarıyla bundan kaynaklanmaktadır. Bezgin tavrın psikolojik kökeni, para ekonomisinin beslediği ayırt etme yeteneğinin körelmesidir. Şeyler bezgin kimseye tekdüze bir biçimde birbirinden farksız gri tonda görünür. Bu ruh hali, bütünüyle içselleştirilmiş para ekonomisinin gerçek anlamda sübjektif yansımalarıdır (Simmel, 2005:173).

Moda üzerine yazdığı makalesinde, bireyler arası taklit, uyarlanma ve etkileşim yoluyla modernliği yorumlayan Simmel’e göre moda; “verili bir örüntünün taklididir, bu nedenle de toplumsal uyarlanma yönündeki ihtiyacı karşılar; bireyi, herkesin yürüdüğü yolda ilerlemeye sevk eder, her ferдин davranışını salt örnek haline getiren genel bir durum ortaya koyar. Aynı zamanda, ayırt edilme ihtiyacını, farklılaşma, değişim ve bireysel aykırılık eğilimini de aynı ölçüde tatmin eder” (2008:106). Toplumsal ve psikolojik birtakım ihtiyaçları gideren ve aynı

zamanda bir toplumsallaşma aracı olan moda, modernliğin vaatlerinden olan bireyselliği teşvik eden önemli bir araçtır; “bir yanıyla umumi taklit sahası olarak bireye, beğenilerinin ve eylemlerinin sorumluluğundan azat olmuş bir halde kendini toplumun geniş akıntısına bırakma imkânı verirken, diğer yanıyla da belli bir dikkat çekicilik kazanma, bireyselliğini vurgulama, kişiliğini bireysel bir tarzda bezeme olanağı sunar” (2008:108). Modayı moderniteyle olan asli bağı açısından değerlendiren Simmel, geçmişle şimdi arasındaki farklılığı ise şöyle izah eder; “bugün modanın bilince bu denli hakim olmasının nedenlerinden biri, temel, kalıcı sorgulanmayan kanaatlerin giderek gücünü yitirmesidir. Bu anlamda hayatın uçucu, değişken unsurları çok daha geniş bir hareket alanına sahip olur. Geçmişten kopuş, bilinci giderek daha da fazla şimdi üzerinde yoğunlaştırır. ‘şimdi’ üzerindeki bu vurgu, açıkça değişim üzerinde bir vurgudur” (Frisby, 2008:46).

Görüldüğü gibi Simmel’in modernite analizi, daha çok yaşanan değişimin bireysel, sosyal ve psikolojik alanlara yönelik yapısal farklılaşmaları kapsamaktadır. Kent (metropol) yaşamı, büyüyen ve farklılaşan insan kümeleri, para ekonomisi, moda ve tüm bu unsurların bireyin ruhsal yapısında meydana getirdiği sonuçları diğer bir anlatımla nesnel kültürün öznel kültür üzerindeki dominant etkilerini ayrıntılı olarak ele alan Simmel, bu yaklaşımı ile modernliğin sosyo-psikolojik yönlerini etraflıca analiz etmekte, kentleşme, kapitalist ekonomi, kültürel değişim açısından modernliği anlamaya yönelik önemli bakış açıları geliştirmektedir.

4. Karl Marks: Kapitalist Modernleşme

Çatışmacı kuramın öncülerinden Karl Marks (1818-1883), ekonomik modernleşmenin temel dinamiklerinden biri olan sanayileşme ve bir bütün olarak kapitalist ekonomik düzeni anlama ve açıklamaya yönelik tutum sergiler. Geliştirdiği kapitalist modernleşme teorisi ile Marks, kapitalizmin gebe olduğu bütün paradoks ve çelişkileri en ince ayrıntıları ile işleyen kapitalist modernleşmenin en erken ve en bütünsel açıklamalarından birini sunmuştur (Harvey, 2006:120). Marks, modern Avrupa’nın siyasal, toplumsal ve kültürel ilkelerinin modern ekonominin doğasını oluşturan kapitalizmden neşet ettiğini savunarak bu ilkelerin bir eleştirisini geliştirmiştir. Marks, daima hem baskıcı hem özgürleştirici güç olan kapitalizmin köklü karmaşık yapısını ilk kavrayan düşünürdür (Ca-

hoone, 2001:21). Çağında yaşanan büyük değişimler, gelenekten kopuş ve modernliğe yönelişin genel tasviri onun şu ifadelerinde anlam bulur; “Tüm yerleşmiş ilişkiler, doğurdıkları eski değer yargıları ve görüşlerle birlikte çözülüp dağılmakta yeni oluşarlarsa daha kemikleşmeden eskimektedir. Kalıcı duran ne varsa buharlaşıyor, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düşüyor” (Marx ve Engels, 2011:50). Berman (2001:35)’ın ifadesiyle, katı olan her şey buharlaşıp, kutsal olan her şeyin dünyevileştiği bu dalgalı dönemlerde Marks, modernleşmeyi daha ziyade ekonomi temelli ve sınıf mücadelesi merkezli analiz etmektedir. Ona göre “bugüne kadarki tüm toplum tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir” (Marx ve Engels, 2011:46). Kapitalist ekonomik modellerle oluşan üretim ilişkileri ve gelişen “burjuva” ve “proletarya” sınıfları, bu sınıflar arasında sürediren emek sermaye çatışmasının analizini yapan Marks, aynı zamanda kapitalist sistemdeki sömürü ilişkilerine ve bireyde meydana getirdiği “yabancılaşma”nın sonuçları üzerine de odaklanır.

Modernitenin ruhunu oluşturan kapitalist ekonomik modeli çatışmacı kuram ve kavramlarla analiz eden Marks, bu yeni toplum tipindeki güç ve çıkar ilişkilerini etraflıca tartışır. Marks’ın öncülüğünü yaptığı çatışmacı kuramcılar toplumu, toplulukların güç elde etmek için birbirleri ile mücadele ettikleri ve çatışmanın denetim altına alınmasını bir topluluğun geçici bir süre için rakiplerini bastıracağı bir arena olarak görürler. Çatışma yaklaşım, üç önemli kabulü içerir; bunlardan ilki insanların ortak bazı temel *çıkarlara* sahip olduğudur. İkincisi tüm çatışma yaklaşımının merkezinde toplumsal ilişkilerin çekirdeği olarak *güç’e* verilen ağırlıktır. Onlara göre güç az bulunur ve eşitsizce bölünmüştür. Üçüncüsü ise, *değerlerin* ve düşüncelerin bütün toplumun kimlik ve hedeflerini belirleyen araçlar olmaktan *çok farklı toplulukların kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullandıkları silahlar* olarak görülmesidir. Bu ilkeler Marks’ın yaklaşımında da görülür. O, ilk olarak insanların belli bir tabiata ve önceden belirlenmiş çıkar duygularına sahip olduklarına inanır. İkinci olarak Marks tarihsel ve çağdaş (modern) toplumu, farklı çıkarlara sahip, farklı toplumsal kümeler arasındaki çatışmalar açısından inceler. Son olarak Marks, fikirler veya ideolojilerin yapısı ile bunları geliştiren ve yayanların çıkarları arasındaki bağlantıyı vurgular; ve bir devirde geçerli olan fikirlerin “egemen sınıf”ın çıkarlarını yansıttığını ifade eder (Wallace ve Wolf, 2004: 81-82,85).

Marks, Komünist Manifesto'nun ilk bölümü olan 'Burjuvalar ve Proleterler' kısmında modernleşme sürecinin genel bir görünümünü betimler. Burada, modernliğin katı kurumsal çekirdeğinden bahsedilir; ilk olarak bir dünya pazarının doğuşu vardır. Bu dünya pazarı, yayıldıkça değdiği her yerel ve bölgesel pazarı yok eder. Üretim, tüketim ve insan ihtiyaçları giderek uluslar arası, kozmopolit bir nitelik kazanır. İletişim dünya ölçeğinde genişler ve teknolojik bakımdan karmaşık kitle iletişim araçları ortaya çıkar. Sermaye, giderek daha az elde yoğunlaşır. Bağımsız köylü ve zanaatkarlar, kapitalist kitlesel üretimle rekabet edemez. Üretim giderek merkezileşir ve ileri düzeyde otomatlaşmış fabrikalarda yoğunlaşır. Köklerinden koparılmış yoksul insan, büyüdü bir şekilde ortaya çıkıveren şehirlere akın eder. Mali ve merkezi idarileşme görülür, ulus devletler ortaya çıkar ve ellerinde büyük güç toplarlar (Berman, 2001:130).

Modernliği geliştirdiği makro düzeydeki toplumsal gelişim kategorilerine göre tasnif eden Marks, insanlık tarihinin evrelerini ekonomik merkezli sınıflandırmaya tabi tutar. Buradan hareketle dört üretim biçimi belirler. Bunlar; Asya, Antik, Feodal ve Burjuva düzenleridir. Asya üretim biçimi, bütün işçilerin devlete bağımlılığı ile tanımlanır. Antik dönemde üretim biçimi kölelikle, feodal üretim biçimi toprak köleliği (servajla) ile burjuva üretim biçimi ücretlilikle belirginleşir. Ona göre bunlar, insanın insan tarafından sömürülmesinin farklı biçimini oluşturur. Sosyalist üretim biçimi yani bir araya gelmiş üreticiler, insanın insan tarafından sömürülmesine, elleriyle çalışanların hem üretim araçlarının mülkiyetini, hem de siyasal gücü elinde bulunduran bir sınıfa bağlılığına sahip olamadığı için burjuva üretim biçimi son uyuşmaz toplumsal biçimdir (Aron, 2000:127).

Toplumların değişimi konusunda evrimci ve total bir eğilim gösteren Marks, üretim ilişkilerine bağlı olarak beş aşamalı bir evrim tipolojisi çizer; İlkel Komünal, Feodal, Kapitalist, Sosyalist ve Komünist düzenler. Kapitalist düzen, Marks'ın yaşadığı dönemi simgelerken öngörüsüne göre ileride işçi sınıfı tarafından kurulacak olan Sosyalizm ve Komünizme geçilecektir (Cirhinlioğlu, 1999:122).

Tarih boyunca emek sermaye çelişkisinin izlerini süren Marks'a göre; gelişmiş kapitalist mal üretimine dayalı çağımızda sanayi sermayesinin bağımsız ve hâkim rolü neyse, önceki çağlarda ve oluşan kapitalist toplumun ilk evrelerinde farklı biçimleri mal ticareti sermayesi,

para ticareti sermayesi, asıl ödünç sermaye diye adlandırılan “tüccar sermayesi” ve ikizi olan “faiz getiren sermaye”nin rolü de odur. Bugün gelişmiş kapitalist ekonomilerde asıl kapitalist girişimcilerin yanı sıra tüccarlar ve bankacılar, üretime doğrudan iştirak etmeseler de kapitalist işlerin yürütmesi için önemli işleve sahiptirler. Bu yüzden ki, sermaye sahipleri ve toprak sahipleri sınıfının tümünün emrinde olan “toplam artı-değer”in büyük kısmı “tüccar karı” ve “faiz” şeklinde yukarıda değinilen gruplara her bir üretim döneminin toplam karının bir başka bölümüyse “rant” olarak üretime yine aynı şekilde iştirak etmeyen toprak sahiplerine ayrılmaktadır (Korsch, 2000:38).

Emek ve sermaye çatışmasının evrenselliğini bu örneklerle ortaya koyan Marks, çalışmalarında daha çok içinde yaşadığı kapitalist dönemin yapı sökülmesine koyulur; “Marks, kapitalist toplumu bir sistem olarak özel ellerdeki ekonomik güçler ile kolektif, toplumsal üretim ilişkileri arasında doğan çelişkilerin ve üretim tarzının egemen olduğu bütünsel bir yapı şeklinde tanımlamaktadır. Toplumsal gelişmeyi ‘temel/üstyapı’ modelindeki içsel çelişkilere bağlayan bu yasa, Komünist Manifesto’da sınıf güçlerinin dikotomik yapısı kapsamında ifade edilirken; kapitalist toplumun da uzlaşmaz çıkarları olan iki ‘düşman kamp’a bölündüğüne dikkat çekilmektedir” (Swingewood, 1998:114).

Toplumların tarihini, sınıf mücadeleleri tarihi olarak kabul eden Marks’a göre, özgür ile köle, patrisyen ile pleb, senyör ile serf, lonca ustası ile çırak, kısaca ezen ile ezilen, birbiriyle sürekli bir karşıtlık içinde bulunmuş, birbirine karşı gizli ya da açık kesintisiz bir mücadele sürdürmüş, bu mücadele ya tüm toplum yapısının devrimci bir dönüşümüyle ya da mücadele eden sınıfların hep birlikte çöküşüyle sonuçlanmıştır (Marx ve Engels, 2011:46).

Kapitalist üretim düzeninde burjuva ve proletarya arasındaki yeni bir çatışma formuna dönen bu tarihi rekabette Marks açısından sistem, “kendi ölümünü getirecek silahları yapmakla kalmayıp, o silahları kullanacak insaları da yaratmıştır. Modern işçiler yani proleterler... günümüzde burjuvazinin karşısında yer alan tüm sınıflar içinde yalnızca proletarya, gerçekten devrimci sınıftır. Öteki sınıflar göçüp gitmekte ve büyük sanayinin gelişimiyle çökmektedirler, proletarya ise büyük sanayinin en kendine özgü ürünüdürler” (Marx ve Engels, 2011:54, 59). Bu fikirler doğrultusunda Marks, kapitalist sistemin tarihsel değişimin

aktörü olan işçi sınıfı tarafından yıkılacağını ve onun yerine sosyalist bir düzen kurulacağı kehanetinde bulunur. Bu geçiş de sadece endüstriyel işçi sınıfının kendi sınıflarının konumu yüzünden sahip oldukları statüyü daha iyi anlamalarını ve mazlum durumlarının çaresini bulmak için sadece kolektif harekete başvurabileceklerini fark etmelerini sağlayan sınıf bilincini elde etmesiyle mümkündür (Kivisto, 2008:34).

Modern toplumun iktisadi üretim biçimi olarak kapitalist sistemin işçide meydana getirdiği psiko-sosyal sonuçları da ele alan Marks'a göre kapitalizmin temelinde yatan eğilim, aktif bireyleri pasif nesnelere dönüştüren, yaratıcı özerkliği her anlamda ortadan kaldıran, dışsal, kısıtlayıcı bir veri olarak yaşanıp kavranılan bir toplumsal dünyayı üreten sistem olmasıdır (Swingewood, 1998:118). Ona göre işçi, ontolojik varlığı ve emeği ile bu kapitalist ekonomi sisteminde yabancılaşmayla karşı karşıyadır; "kendilerini parça başı satışa sunmak zorunda kalan bu işçiler, herhangi bir başka ticari eşya gibi metadırlar...Proleter kendisinden yalnızca en basit, en tekdüze, en kolay öğrenebilen bir el hareketi istenen, makinenin bir eklentisinden ibarettir" (Marx ve Engels, 2011:54). Marks için meta, tüm objelerimizin temel ontolojik karakterinin "meta formlarının" vücut bulmuş halidir. Bu meta formu veya yapısı hem nesnelere hem de insanın bireyselliğinin yabancılaşmasını niteler (Löwith, 1999:140).

Emeği "insanın kendi kendini gerçekleştiren özü" olarak tanımlayan Marks, politik ekonominin emeği bir nesneye, dışsal bir şeye dönüştüren faaliyet olduğunu ileri sürer. Modern iktisadi sistemin sonucu olan yabancılaşma, insan emeğini bir nesne haline getirmektedir. Bu olgu emeğin ürettiği nesnenin, onun ürününün artık yabancı bir varlık olarak üreticiden bağımsız bir güç olarak kendisinin karşısında durmasını içerir. O, yabancılaşmanın dört ana özelliğini şöyle sıralar; insanın doğadan, kendisinden, türsel varlığından ve başkalarından yabancılaşması. Kapitalizm, insanlığı kendi faaliyetlerinden, emeğin ürününden yabancı bir nesneye çevirerek kendi emeğinin ürününden yabancılaştırılmaktadır. İnsanın kendi kendini gerçekleştiren özü kendi emeği kapitalist sanayide giderek ona karşı bir hal almakta kendi yeteneklerini güdükleştirmeye, sefaleti, tükenişi ve zihinsel umutsuzluğu pekiştirerek mecburi bir faaliyet, kendi varlığının reddine dönüşmektedir. Yabancılaşmış emeğin kaynağı olan özel mülkiyet temelinde proletarya, ka-

pitalist toplumdaki en yabancılaşmış toplumsal sınıftır (Swingewood, 1998: 86-89). Yabancılaşmış emek, bazı insanlara başkalarının zorladıkları bir çalışma özgür yaratıcı etkinliğe karşıt olarak “zoraki emek”tir; ayrıca işçi tarafından onunla üretilenlere, başkalarınca yani “üretim sisteminin efendileri”nce el konulduğu bir emek türüdür. Emegin kendisi gibi emegin yabancılaşması da Marks için sadece düşüncel ya da tinsel alanda değil insanın fiziksel varoluş ve maddi üretim dünyasında yer alan bir süreçtir (Bottomore, 1990:135).

Marksın modernlik analizinde sınıf mücadelesi/çatışması esaslı konuların başında gelmektedir. O, burjuva toplumu olarak nitelediği kapitalist ekonomik düzendeki egemenlik ve sömürü ilişkilerini irdeleyen analizinin merkezine üretim ilişkilerini yerleştirir. Toplumlari üretim ilişkileri ve mülkiyet biçimlerine göre aşamalı olarak tasnif eden Marks bu yönüyle evrimci ve determinist, işçi sınıfına yüklediği devrimci misyon ve kehanetle de evrenselci ve ütöpik bir duruş sergiler. Kivosto’ya (2008:24) göre; Marks düşüncesinin kendine özgü niteliği, onun birbirinden tamamen farklı olan Hegel’ci felsefeyi, sosyalist siyasal teoriyi ve ekonomik düşüncüyü kapitalist sanayi toplumunun ilk analiz ve eleştirisi olarak uyumlu bir şekilde sentezlemesidir. Ortaya koyduğu görüşlerle modernleşmenin özellikle ekonomik bağlamda üretim tarzı ve ilişkileri bakımından toplum ve birey üzerindeki etkilerini kapsamlı analiz eden Marks, aynı zamanda modernliğe sıkı eleştiriler de yöneltmiştir.

5. Max Weber: Modernitenin Zihinsel Kodları

Modernlik tartışmalarına çok özgün katkılarda bulunan Max Weber (1864-1920), modern Batı’nın gelişmesinde anahtar kavram olarak “rasyonelleşme”ye vurgu yapar. Ona göre modernlik, aşamalı olarak önceki çağların özelliği olan irrasyonel ve mitik örgütlenme biçimlerine galip gelen toplumsal yaşamın gittikçe rasyonelleşmesi ve idari yapının bürokratikleşmesidir (Cahoone, 2001.21). Weber açısından Batı Avrupa toplumlarının son iki-üç yüzyıl içindeki değişimi artan bir “akılcılaşıma” (rationalization) sürecidir (Akşit, 1985:212). Rasyonalizasyon ile eşdeğer tutulan modernleşme, Weber için bilimsel bilginin günlük yaşamın her yerine uygulanması, sihirli ve irrasyonel inançların ve uygulamaların erozyonu, katkıların ve isteklerin hassasça sekülerizasyonu, verimlilik ve hesaplılık rasyonel prensipleri uğruna realitenin değerini yitirmesidir (Turner, 2003:252).

Çağında yaşanan değişimleri yorumlamak üzere toplumsal eylem ve bu eyleme hâkim olan dinamikler üzerinde odaklanan Weber'in yaklaşımında Sosyoloji; "toplumsal etkinliği yorumlama (deurend verstehen) yoluyla anlamak, böylece akışını ve etkilerini nedensel olarak açıklamak (ursächlich erklären) isteyen bir bilimdir. 'Etkinlik' (eylem) kavramını (handeln), bireyin öznel bir anlam yükleyerek yaptığı (ister dışa vursun, ister iç dünyasında kalsın; ister bir savaştan, isterse bir hoşgöründen oluşsun, belirleyici olan şey, ona ne ölçüde öznel bir anlam yüklemekte olduğudur) her türlü insan davranışını anlatmak üzere kullanıyoruz. 'Toplumsal' etkinlik ile de, onu yapan bireyin ona bağladığı öznel anlam gereğince başkalarının davranışlarını göz önünde bulunduran ve buna göre bir gidiş (seyir) izleyen etkinliği anlıyoruz" (Weber,1995:10-11).

Weber, modern çağın ruhunun, modern toplumu geçmişteki toplumlardan ayıran temel dinamiğin rasyonalite olduğu konusunu Batıya eşsiz bir misyon yükleyerek açıklar. Bu eşsiz özelliğin de ilk olarak Batı'da ortaya çıktığını ve sadece Batı'ya ait olduğunu iddia eder. Ona göre bugün bilim, 'geçerli' saydığımız bir gelişme düzeyi içinde yalnızca Batı'da vardır. Hukuk, basın, resim, mimari, bürokrasi ve ussal biçimde dile gelmiş hukuk ve ussal biçimde dile gelmiş kurallara ve 'yasalar'a bağlı siyasal bir düzenleme anlamında 'devlet', yalnız Batı'da bilinir. Çağdaş yaşamın kaderini en derinden belirleyen güç olan kapitalizm için de durum böyledir. Sürekli etkinlik ve etkililik arayışı içindeki kendi insanları ve kurumlarını organize ve kontrol etmeyi amaçlayan modern toplumu karakterize eden şey, rasyonel ve mantıklı düşünme ve organizasyon biçimidir. Önceki toplumlar din, gelenek veya kişisel karizma gibi irrasyonel inançlar veya düşünce sistemlerine dayanırken, modern toplumun düşünce ve örgütlenme sistemini temel olarak akla dayanmaktadır (Weber, 1999:13-16; Slattery, 2008:79).

Modern toplumun nüvesi olarak rasyonaliteyi temel dinamik kabul eden Weber, çağdaşları Durkheim ve Tönnies gibi toplumsal ilişkilere bağlı olarak iki tip toplum tasviri yapar. Bu tasvirler aynı zamanda geleneksel ve modern toplumu niteleyen özellikler taşır. Ona göre; "bir toplumsal münasebette mensuplar birbirine karşı subjektif bir (afektif veya geleneksel) aidiyet hissi duyuyorlarsa ve toplumsal davranışlarını da (gerek ferdi, gerek kitlesel-ortalama gerek saf bir tip halinde olsun) bu aidiyet hissi üzerine bina ediyorlarsa bu toplumsal münasebete 'cemaatleşme' adı verilir.

Bir toplumsal münasebette toplumsal davranış (gaye veya değer bilinçli) akılcı saiklerle belirlenmiş karşılıklı menfaat teminine veya yine aynı saiklerle kurulmuş bir menfaat birliğine dayanıyorsa, bu toplumsal münasebete 'cemiyetleşme' denir. Cemiyetleşme, bilhassa karşılıklı muvafakat yoluyla kurulan akılcı bir anlaşmaya dayanabilir" (Weber, 2002:79).

Rasyonellik ölçütüne göre yapılan cemaat/topluluk ve cemiyet/toplum ayrımı aynı zamanda egemenlik ve toplumsal eylem biçimlerine de sirayet eder. Bu bağlamda toplumların egemenlik türleri ile bireylerin eylem biçimlerini kategorize eden Weber; üç egemenlik biçimi ve dört eylem tipi belirler. Bunlar; her biri farklı bir meşruiyet temeline ve farklı bir yönetim aygıtına sahip üç egemenlik biçimi; *karizmatik, geleneksel ve rasyonel-hukuki egemenlik*dir. Karizmatik egemenlik; dinsel kaynaklıdır ve asıl anlamı 'Tanrı vergisi'dir. Ve bir kişinin kutsal güçlerle donatılmış olduğunu ima eder. Karizmatik liderlik kriz döneminde bir toplumun karşılaştığı problemleri çözmekte mevcut yöntemler uygunsuz veya yetersiz olduğunda ortaya çıkar. Peygamberlerin otoritesi ve siyaset alanında seçimle başa gelen komutanın, plebisiter yöneticinin, büyük demagogun ya da siyasal parti liderinin otoritesi böyledir. Meşruiyeti hem liderin sıra dışı bir kavrayış ve başarı göstermesi hem de izleyicilerinin onun egemenliğini tanımaları oluşturur. Geleneksel Egemenlik; geleneğe dayanır. Weber'in sözleriyle "otorite, meşruiyet bizzat gelenek adına talep edildiğinde ve kökleşmiş kurallar ve güçlerin kutsallığına inanıldığında geleneksel olarak adlandırılır". Egemenliğin meşruiyeti, hatırlanamayacak kadar eski uyma ve kabul etme alışkanlıklarının kutsallaştırıldığı göreneklerdir. Bu patriyarkın ve patrimonyal prensin sahip olduğu 'geleneksel' otoritedir. Rasyonel-Hukuki Egemenlik; rasyonel hukuki otoriteye dayanır. Kaynağı uygun prosedürle oluşturulmuş ve değişimi muhtemel kanunlardır. Bu aynı zamanda modern devletin egemenlik biçimidir. Yönetim aygıtı bürokrasidir. Statüler bilgi ve deneyim temelinde dağılır. Kişisel ve resmi ilişkiler birbirinden ayrılmıştır. Otoritenin sınırları açık ve nettir. Siyasal partiler sosyal tabakaların iktidar mücadelesini yürütürler (Turner v.d., 2010:225-229; Weber, 2000:133-134).

Weber'in analizinde toplumsal etkinlik/eylem, modern ve geleneksel kategoriler ekseninde dört biçimde belirlenmektedir; "a) amaç bakımından ussal (weckrational) olacak biçimde, dış dünyadaki nes-

nelerin ya da başka insanların davranışlarına ilişkin beklentiler, iyice düşünülüp taşınılmış özel amaçlara ussal olarak ulaşmak için 'koşul' ya da 'araç' gibi kullanılarak; b) değer bakımından ussal (wertrational) olacak biçimde, kendi başına, başka deyişle doğurduğu sonuçtan bağımsız olarak değer taşıyan belli bir davranışın saltık (bağımsız) bir içsel değer-ahlaki, güzelduyusal, dinsel ya da başka nitelikte- taşıdığına inanılarak; c) somut tutku ve duyguların etkisinde duygusal olarak (afektuel), ve özellikle de heyecanlarla; d) geleneksel (traditional) olarak, başka deyişle uzun süreler uygulanıp alışkanlık durumuna gelerek" (Weber, 1995:44).

Toplumun değişen rotasını "rasyonelleşme" ile açıklayan, modernleşmeyi "daha öznel" bir birey ile "daha soyut" bir topluma yönelik olarak niteleyen "Weber'in modernleşme kuramının ilkesi oldukça basittir: bu onun akılcılaşıma (rasyonelleşme) olgusuna duyduğu ilgi ile başlamaktadır. Weber'e göre akılcılaşımanın iki yönü vardır. Bir yönüyle insan, gittikçe daha mükemmel hale gelen kuramlar yardımıyla gerçekliği daha iyi kavramaktadır. Bu çerçevede Weber, 'dünyanın büyüden arındırılması'dan (Entzauberung der Welt) bahseder. Ona göre dünya, tedrici olarak büyüden arınmaktadır; yani efsane (mit) ve büyü'nün rolü gerilerken, akılcı zihniyet daha egemen bir konuma yükselmektedir. Öte yandan insan, araçları amaçlara ulaşma yönünde gittikçe daha iyi uyarlayarak gerçekliği pratik olarak denetlemektedir. Durkheim'den farklı olarak Weber, bu çerçevede bireyin toplumsal mecradan kopacağı konusunda pek fazla kaygılı değildir. O, tam tersi bir durumdan korkuyordu. O, modern toplumdaki saf akılcılaşıma eğilimlerinin bireyi rasyonalitenin zindanlarına(özelikle bürokratik oluşumlar içinde) mahkum edeceğinden korkuyordu" (Loo ve Reijen, 2006:20).

"Demir kafes" metaforu olarak bilinen ve modern hayatın en önemli handikabı olarak nitelenen durumun gerçekleşmesi halinde, Weber'in deyişi ile insanlık, bürokrasinin ve rasyonel hukuki otoritenin 'demir kafes'i içinde kısıлып kalacaktır (Turner v.d., 2010:242). Demir kafes metaforu, Weber'in sanayileşmiş çağdaş dünyanın bireyciliğe ve özgürlüğe karşı bir tehdit oluşturduğuna, bundan dolayı da demokrasi için olumsuzluklar barındırdığına dair derin bir kaygının yansımasıdır. Kapitalist ekonomik düzen o kadar güçlüdür ki, Weber ondan bir çıkış göremez (Kivisto, 2008:72). Durkheim'de anomi, Marks'ta yabancılaş-

ma olarak beliren modern çağın handikapı, Weber açısından gelecekte bireyi ve toplumu sarmalayacak olan demir kafestir.

Modern çağın iktisadi bir sistemi olarak kapitalizm üzerine de önemli çalışmalar yapan Weber, Batı'da görülen ve rasyonaliteye dayanan kapitalist üretim biçiminin öz olarak temelde dini değer ve saiklerle geliştiğini belirtir. Weber'in genel olarak niyeti, çeşitli büyük dinlerin modern dünyevileşme ve akılcılaşmayı nasıl kolaylaştırdığı ya da engellediğini göstermekti. Hıristiyanlık örneğinde dikkatini Reform ve dünya dışında çilecilik fikri yerine dünya içinde çileciliği koyan Kalvinci yazgı fikri üzerinde yoğunlaştıran Weber (Touraine, 2010:44), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* adlı eserinde bu durumun Protestanlıktan kaynaklandığını kapsamlı bir şekilde analiz eder. Ona göre; "dünyevi asketik Protestanlık, mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış, tüketimi özellikle lüks tüketimi sınırlamıştır. Buna karşılık mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşısının zincirlerini koparıp bunu yalnız yasal hale getirmekle kalmamış ayrıca doğrudan doğruya tanrının isteği olarak görmüştür" (Weber, 1999:147). Kapitalizmin bel kemiği olan bu inanışta çok çalışma, lüks tüketimden uzak durma, kutsal buyruklar ve yapılması gereken dini sorumluluklar mesabesinde kabul edilir. Protestanlık değerlerinde tanrının kendi şanını arttırma ile ilgili açıkça görülen dileğine, boş zaman ve zevk ile değil sadece çalışma ile hizmet edilir. Zamanı boşa harcama, bütün günahlar içinde ilk ve ilkece en ağır olanıdır. İnsanın kendi mesleğini 'kesinleştireceği' yaşam süresi çok kısa ve değerlidir. Temel ilke bellidir; "zengin olmak için bedensel zevkler ve günah için değil, tanrı için çalışmalısınız" (Weber, 1999:135,140). Weber'in kapitalizmin dinamiği olarak dini değerleri (Protestanlık merkezli dünya anlayışı) öne sürmesi kapitalizm analizinde Marks'ın karşı kutbunda yer almasını sağlamıştır. Bilindiği üzere Marks, temel dinamik olarak üretim araçlarının mülkiyeti ve sınıf mücadelesi üzerinden kapitalizmin ekonomi politliğini yapmıştır. Görüldüğü gibi Weber'in modernlik analizi sosyal eyleme yön veren saik olarak rasyonalite, bürokrasi, kapitalizm, otorite, meşruiyet, yabancılaşma gibi önemli başlıkları içermektedir. Onun demir kafes metaforu, modernliğin birey ve toplum üzerindeki baskıcı kısıtlılık açısından özgün bir tanımlamadır. Kapitalizmin ana dinamiği olarak dini işaret etmesi-

nin yanı sıra Weber'in fikirlerinde apaçık bir Batı etnosentrizmini de görmek mümkündür. Bu bağlamda modernliği Batıya has kılıp kutsayan yaklaşımları nedeniyle Weber'in çokça eleştirildiği bilinmektedir.

Sonuç

Klasik sosyolojinin öncülerinden Tönnies, Durkheim, Simmel, Marks ve Weber'in görüşlerinde modernitenin bir bütün olarak sistematik analizinden ziyade çeşitli yönleri ile lokal sondajlar dikkat çekmektedir. Geleneksel ve modern dikotomisinin ilk nüveleri Tönnies'in "Cemaat ve Toplum" (Gemeinschaft und Gesellschaft) tanımlamasında görülürken, Durkheim düzen, dayanışma ve bütünleşme kavramlarıyla sosyal değişimi ele almış, değişimin aksayan yönleri olarak intihar ve anomi ile ilgili ilk incelemeleri gerçekleştirmiştir. Simmel, toplumsal farklılaşma olgusunu kent hayatı, para ekonomisi ve moda ekseninde bireyin iç dünyası bağlamında incelerken, Marks, dönemi kapitalist ekonomik ilişkiler temelinde sınıflar ve yabancılaşma boyutlarıyla tartışmıştır. Weber ise, modernite fikrinin merkezine rasyonaliteyi koymakla birlikte değişen zihin yapısına bağlı olarak ekonomik açıdan kapitalizmin dini değerlerle olan bağını, bürokrasi, otorite ve meşruiyetin rasyonelleşme doğrultusundaki evrilmeye izaha çalışmıştır. Büyüden arınmış modern çağda demir kafese dönüşecek yapılara da ayrıca vurgu yapar. Modern yaşama dönük analizlerde klasik dönem perspektifinin temel kodları olarak evrimci, ilerlemeci, etnosentrik, pozitivist yönleri saymak mümkündür. Günümüz modernleşme teorilerinin oluşmasında söz konusu öncü sosyologların fikirlerinin büyük bir temel oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu yönüyle 1960'lı yıllarda yaygınlaşan modernleşme kuramlarındaki *düzen, farklılaşma, bütünleşme, evrensellik v.d.* kavram ve tipolojilerin arkasında öncü sosyologların etkileri görülebilir.

Kaynakça

- Akşit, Bahattin (1985). *Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme. Toplum, Siyaset ve Kültür Dönüşümleri Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Aron, Raymond (2000). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çeviren: Korkmaz Alemdar). (4.Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Berman, Marshall (2001). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor. Modernite Deneyimi*. (Çevirenler: Ü. Altuğ-B. Peker). (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, Tom, Nisbet, Robert (1990). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. (Çeviren: Mete Tuncay). Ankara: V Yayınları.
- Cahoone, Lawrence. E (2001). *Modernliğin Çıkılmazı*. (Çevirenler: A. Demirhan-E. Çatalbaş). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cirhinlioğlu, Zafer (1999). *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Frisby, David (2008). Georg Simmel-Modernitenin İlk Sosyologu. *Modern Kültürde Çatışma. Georg Simmel*. (Çevirenler: T. Bora-N. Kalaycı-E. Gen). (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 9-51.
- Harvey, David (2006). *Postmodernliğin Durumu. Kültürel Değişimin Kökenleri*. (4. Basım). (Çeviren: Sungur Savran). İstanbul: Metis Yay.
- Kivisto, Peter (2008). *Sosyolojinin Temel Kavramları*. (Çeviri ve Notlar: İhsan Çapcıoğlu-Sefer Yavuz). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kongar, Emre (1972). *Toplumsal Değişme Kuramları - İlkeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Korsch, Karl (2000). *Karl Marx. Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi*. (Çeviren Mehmet Okyayuz). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Loo, Hans Van Der, Willem Van Reijen (2006). *Modernleşmenin Paradoksları*. (Çeviren: Kadir Canatan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Löwith, Karl (1999). *Max Weber ve Karl Marx*. (Çeviren: Nilüfer Yılmaz). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich (2011). *Komünist Parti Manifestosu*. (Çeviren: Yılmaz Onay). (6. Basım). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Ritzer, George (1992). *Sociological Theory*. (Çeviren: Ümit Tatlıcan) Third Edition. McGraw-Hill, Inc. <http://www.scribd.com/doc/25221558/Georg-Simmel-George-Ritzer-1991>, Erişim tarihi: 22.06.2012.
- Sarıbay, Ali Yaşar (1995). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. (2. baskı), İstanbul: İletişim Yay.
- Simmel, George (2005). *Metropol ve Zihinsel Yaşam. Şehir ve Cemiyet*. (Çeviren: Ahmet Aydoğan). İstanbul: İz Yayıncılık, 167-184.
- Simmel, George (2008). *Moda Felsefesi. Modern Kültürde Çatışma*. (Çevirenler: T. Bora-N. Kalaycı-E. Gen). (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 103-134.
- Slattery, Martin (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Yayına Haz., Ü. Tatlıcan-G. Demirez). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Swingewood Alan (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çeviren: Osman Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Touraine, Alain (2010). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çeviren: Hülya Tufan) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tönnies, Ferdinand (2005). *Gemeinschaft ve Gesellschaft. Şehir ve Cemiyet*. (Çeviren: Ahmet Aydoğan). İstanbul: İz Yayıncılık., 185-217.
- Turner, Bryan S. (2003). *Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm*. (Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Anka Yayınları.
- Turner, Beeghly, Powers, Jonathan H., Leonard, Charles H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*.

- (Çeviri: Ümit Tatlıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Wallace-Wolf (2004). Ruth A., Alison, Çağdaş Sosyoloji Kuramları,(Çeviren: L.Elburuz-M.R.Ayas), İzmir: Punto Yay.
- Weber, Max (1995), *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*.(Çeviren: Özer Ozankaya). Ankara: İmge Kitabevi.
- , (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çeviren: Zeynep Gürata). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- , (2000). *Sosyoloji Yazıları*.(Çeviren: Taha Parla). 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- , (2002). *Sosyolojinin Temel Kavramları*.(Tercüme: Medeni Beyaztaş). İstanbul: Bakış Yayınları.

* * *

Abstract: -Foucault and the Return of Enlightenment- Michel Foucault's last term studies didn't abandon critical stance against the Enlightenment but assumes more positive attitude. Foucault characterizes Enlightenment as an "ontology of present", "critical ethos of philosophy" not as a term. According to Foucault, Kant is the first person who problematizes "present" in the philosophical thought. In Kant's article titled "What is Enlightenment?" Foucault sees the beginning of a new form of philosophical thought. Foucault's new evaluation by a lot of people perceived as abandonment the former position, on the contrary some commentators argued that there is not difference between Foucault's new and old trends. In fact, he said we have to overcome "Enlightenment blackmail"; which is a dilemma by or against Enlightenment, and he continues to protect distance between Enlightenment's ideas of rationality, universality etc. In other words there are continuities as well as deductions. This article focuses on Foucault's analysis about Enlightenment and some critiques about Foucault.

Key words: Enlightenment, Critique, Ethos, Subject, Present, Kant